

M. Gusevo „Senovės lietuvių kalendorius”

A. Baltrūnas (MII)

1856 m. rugsėjo 20 d. (naujuoju stiliumi – spalio 2 d.) Vilniaus astronomijos observatorijos direktoriaus padėjėjas, veiklus Archeologinės komisijos narys Matviejus Gusevas (1826 – 1866) iš žinomo kraštotyrininko Teodoro Narbuto (1784 – 1864) gavo kopiją lazdos, kuri ilgus metus buvo vadinama Gedimino skeptru. Kaip rašė prie šio siuntinio pridėtame laiške T. Narbutas, šios senienos istorija įstabi. 1680 m. pavasarį polaidžio metu netoli Strėvos upės, žemiau Kietaviškių (dabartiniame Kaišiadorių rajone) nuslinko šlaitas ir žemės paviršiuje atsidūrė keista, aptraukta bronzine skarda metalinė lazda. Ji buvo 2 anglišku pėdų ir 3 colių (68,6 cm) ilgio ir 1,5 colio (3,8 cm) storio.

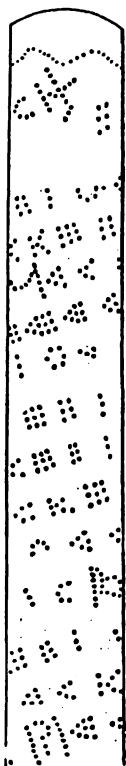
Ilgą laiką niekas negalėjo pasakyti, ką reiškia jos bronziniame apkauste iš smulkių paausuočių kniedelių spirale išdėstyti ženklai. Tiesa, kai kurie jų buvo iššifruoti iškart. Lazdos apačioje, kaip pažymi pats T. Narbutas, „šiais taškais, vos įžiūrimai, buvo pavaizduotas lietuvių raitelis” [1], kuris buvo didžiųjų Lietuvos kunigaikščių herbe. Todėl ir pačią lazda imta vadinti Gedimino vardu.

Iš pradžių ji pateko į Naugarduko kašteliono Stepono Aleksandrovičiaus, kurio žmona turėjo valdas Trakų valsčiuje, rankas. Vėliau ji tapo Gardine įsikūrusio G. Bogatkos nuosavybe. Iš jo 1838 m. T. Narbutas ir gavo šios lazdos kopiją. Bet G. Bogatkai mirus, jo įpėdiniai šią įdomią senieną prarado. Todėl šiandien kartais ir abejojama tos lazdos autentiškumu. Abejones sustiprina ir tai, kad ji gauta iš T. Narbuto. Juk T. Narbutas, – šis Lietuvos istorikų romantikų tėvas, – tyrinėtojų laikomas nelabai patikimu šaltiniu. Tačiau neturime užmiršti ir to, kad ilgus metus falsifikatu laikyta Bychovco kronika, – irgi T. Narbuto atradimas, – kaip pasirodė, yra autentiška. Tad neturime teisės abejoti ir Gedimino skeptro autentiškumu. Nesileiskime į diskusiją apie šio objekto autentiškumą, – jei toks objektas egzistuoja, jis turi būti nagrinėjimo tikslu. Panašiai manė ir M. Gusevas. Jis kruopščiai lazda ištyrė ir tyrimo rezultatus paskelbė veikale [1].

Pasirodo, ši lazda buvo liaudies kalendorius. M. Gusevas nustatė, kad joje iš kniedelių – taškų sudaryti simboliai žymėjo mėnesius, savaites ir dienas. O kad šio kalendoriaus forma tokia neįprasta, nieko nuostabaus. Panašūs lazdos pavidalo runų kalendoriai buvo naudojami Skandinavijoje (vieno tokio kalendoriaus kopija, M. Gusevo irgi aprašyta, yra saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje). Atidžiai ištyręs Gedimino skeptro simbolius, M. Gusevas priėjo išvadą, kad jis atkeliavęs net iš XIV a. Mat šio kalendoriaus mėnesiai nebuvo skirstomi į pastovias septyniadienes savaites, kas buvo būdinga Vakarų Europoje vartotam krikščioniškajam kalendoriui. Tad tai buvo pagoniškas kalendorius, sukurtas dar prieš Lietuvos krikštą. Šis faktas ir tai, kad jame iškalti Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Vytis bei Gedimino stulpai,

apibrėžia konkrečią epochą – XIV a. Tačiau, tiesą pasakius, šis kalendorius yra dargi senesnės kilmės, – kaip ir daugelis liaudiškųjų kalendorių, tai buvo Mėnulio kalendorius. Kaip žinome, iš visų kalendorių šie buvo patys archaiškiausi. Mėnulio kalendorius dar yra vadinamas medžiotojų kalendoriumi. Mėnulio fazių kaitos stebėjimai tiko tik nedideliems laiko tarpams matuoti. Toks laiko skaičiavimas patenkino pirmykštę žmonių bendruomenę, gyvenusią iš medžioklės ir gamtos duodamų vaisių rinkimo. Žemdirbiui gi prireikė pagal Saulės ciklą sudaryto kalendoriaus. Nors Gedimino skeptre ir yra žymių, kad jis bandytas derinti prie Saulės ciklo (M. Gusevas mėnesių ženkluose išžiūrėjo žemdirbystės atributiką: rugpjūtis žymimas pjautuvu, rugsėjis – spragilu, spalį – mintuvais ir t.t.), tai buvo Mėnulio kalendorius. Kaip ir kiekviename Mėnulio kalendoriuje, mėnuo jame prasidėdavo jaunatimi. Antra, mėnuo buvo padalintas į 4 dalis, atsižvelgiant į Mėnulio fazes. Tad savaitės trukmė šiame kalendoriuje dar nebuvo nusistovėjusi, – ji trukdavo 7 – 9 dienas.

Kiekviena savaitė čia prasidėdavo atskiru, Mėnulio fazę atitinkančiu simboliu. „O tarp jų (...) kiekvieną mėnesio ketvirtį kartojasi tie patys ženklai, tikriausiai reiškiantys skaičius“ [1]. Tad dienos šiame kalendoriuje buvo pažymėtos skaičiais. Bet prieš pradėdami nagrinėti tuos skaičius, turime nuspręsti, kaip mes, juos skaitydami, laiky-

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
	☾	☽	☾	☽	☾	☽	☾	☽	☾	☽	☾	☽
1	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C	C
2	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I
3	II	III	II	II	II	II	II	II	II	II	II	II
4	III	K	III	III	III	III	III	III	III	III	III	III
5	K	<	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
6	<	Δ	<	<	<	<	<	<	<	<	<	<
7	Δ	ΔI	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ
8	ΔI	ΔII	ΔI	ΔI	ΔI	ΔI	ΔI	ΔI	ΔI	ΔI	ΔI	ΔI
9	C	☾	C	C	I	I	I	III	I	I	I	I
10	I	C	I	I	II	II	II	K	I	II	II	II
11	II	I	II	II	III	III	III	<	II	III	III	III
12	III	II	III	III	K	K	K	Δ	K	K	K	K
13	K	III	K	K	<	<	<	Δ	K	<	<	<
14	<	K	<	<	Δ	Δ	Δ	☾	<	Δ	Δ	O
15	Δ	<	Δ	O	O	O	O	O	Δ	Δ	Δ	I
16	O	Δ	O	I	I	I	I	I	Δ	O	☾	II
17	I	O	I	II	II	II	II	II	O	I	O	III
18	II	I	II	III	III	III	III	III	I	II	I	K
19	III	II	III	K	K	K	K	K	II	III	III	<
20	K	III	K	<	<	<	<	<	III	K	III	Δ
21	<	K	<	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	K	<	K	C
22	Δ	<	Δ	I	Δ	Δ	Δ	Δ	I	Δ	<	I
23	I	Δ	I	II	I	I	I	I	I	I	I	III
24	II	I	II	III	II	II	II	III	I	II	II	K
25	III	II	III	K	III	III	III	K	II	III	III	<
26	K	III	K	<	K	K	K	<	III	K	K	Δ
27	<	K	<	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	III	K	<	Δ
28	Δ	<	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	<	Δ	Δ	Δ
29	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ
30	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ
31	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ

sime šią lazda. Juk ženklai išdėstyti spirale, – tad juos galima skaityti, lazda laikant ir vertikaliai, ir horizontaliai. M. Gusevo nuomone, ją reikia laikyti vertikaliai. Tiesa, tada ženklus reikėtų skaityti iš dešinės į kairę. Todėl M. Gusevas suabejoja – nejaugi senovės lietuviai galėjo rašyti iš dešinės į kairę. Tačiau jis atmets šią abejonę, taręs, kad „greičiausiai ji (lazda – A.B.) turi būti sukama ta kryptimi, kuria juda Mėnulis, jam pereinant iš jaunaties į pirmą ketvirtį ir t.t.” [1]. Tačiau M. Gusevas neatkreipia dėmesio į dar vieną svarbų dalyką – taip laikant lazda, Mėnulio fazių simboliai, išskyrus pilnatis ir nematomos jaunaties, neatitinka tuo metu danguje matomos Mėnulio formos. Laikant lazda horizontaliai, Mėnulio formą atitiks jau trys simboliai (išskyrus danguje nematomą jaunatį). Be to, kaip pažymėjo prof. P. Dundulienė, anksčiau „jaunas Mėnulis dažniausiai vaizduojamas kartu su Saule ir visuomet jos apačioje, be to, ne tokioje padėtyje, kokioje jį matome danguje, o gulintis, su ragais, nukreiptais į viršų ...” [2, p. 84]. Tačiau tokį ženklą matome šiame kalendoriuje, laikdami lazda horizontaliai. Vadinasi, tada visi šios lazdos Mėnulio fazių ženklai sutampa su liaudyje vartotais. Juolab, kad viena kalendorių atmaina, rašyta runomis (spėjama, jog vartota ir Lietuvoje), irgi skaitoma laikant lazda horizontaliai. Kita vertus, laikant Gedimino skeptrą horizontaliai, kai kurie skaičių ženklai pasidaro net „keturaukščiai”. Kyla klausimas – nejaugi mūsų protėviai rašė iš viršaus į apačią? Tai visai tikėtina, nes dabar tiksliai nustatyta, kad iš viršaus į apačią buvo rašoma ankstyvajame rašto raidos etape. Todėl reikia labai kritiškai pažiūrėti į M. Gusevo prielaidą, kad Gedimino skeptras buvo skaitomas laikant lazda vertikaliai.

Tačiau kokie skaičių ženklai iškalti šioje lazdoje? M. Gusevas rašo, jog jie „labai panašūs į romėniškus skaičius, skirtumas tik tas, kad penkių ženklas, būdamas tokios pat formos, yra paverstas ant šono ir nukreiptas į dešinę” [1]. Toliau jis daro tokią išvadą: „Šitas figūras reikia laikyti senovės lietuvių vartotų skaičių ženklų pavyzdžiais, kurie galėjo būti perimti iš romėnų ir pakeisti, kaip aukščiau buvo minėta: šitas perėmimas, galimas dalykas, įvyko tais laikais, kada priešistorinis dviejų tautų suartėjimas arba artima jų giminystė atnešė į lietuvių kalbą daugybę lotyniškų žodžių” [1]. Kaip matome, M. Gusevas buvo romantikų, ieškojusių lietuvių ištakų senovės Romoje, įtakoje. Tačiau penkių ženklas negali būti lemiamas argumentas, norint nustatyti šių skaitmenų kilmę. Juk skaičiaus „penki” simbolį V vartojo ne tik romėnai ir etruskai. Pasak istoriko I. Veselovskio, pirmąkart šiuo simboliu „penki” žymimas VII a. pr. Kr. asirų tekste; jis taip pat yra II – III a. Palmyros įrašuose bei I a. nabatėjiškame užrašė ir čia jis tikriausiai vaizduoja ranką su atlenktu nykščiu” [3, p. 442]. Be to, prof. M. Gimbutienė rašo, kad V buvo vienas svarbiausių senųjų europiečių rašto elementų [4]. Tad toks skaitmenų parinkimas tikriausiai buvo kompromisas (o gal ir duoklė) su kažkada labai paplitusiu skaičiavimu pirštais.

Jei M. Gusevas būtų buvęs atidesnis, jis būtų pastebėjęs kur kas svaresnį argumentą romėniškajai šio kalendoriaus skaitmenų kilmės hipotezei pagrįsti – skaičiaus 4 ženklą. Juk jis užrašytas taikant atimties principą. Tačiau lietuvių žodinei numeracijai tai nebūdinga. O skaičiavimo sistemos juk buvo kuriamos žodinės numeracijos pagrindu. Bet pažvelkime ir į kitus skaičius. Kaip matome galime išskirti tris visai skirtingus skaitmenis – vieno, penkių ir šešių ženklus. Tiesa, kai kas gali pasakyti, kad šešių ženklas atsirado, susiliejus vieno ir penkių skaitmenims. Bet kodėl taupumo sumetimais keturių ženklas nepasidarė kompaktiškesnis? Be to, viena skaičiavimo

—	=	≡	∟	∨	▽	▽	▽	≡
...	...	...	...	...	...	...	...	...
1	2	3	4	5	6	7	8	9

3 pav. Senovės lietuvių kalendoriaus skaičių ženklai (A. Baltrūno versija).

sistema skiriasi nuo kitos ne tik skaitmenimis, bet ir jų jungimo būdu. Pažiūrėkime, kaip skaičiai žymimi šiame kalendoriuje. Antai 7 čia užrašomas kaip $6 + 1$, 8 kaip $6 + 2$ ir 9 kaip $6 + 3$. Labiau apsistokime ties skaičiumi 9. Iškart matyti, kad jis užrašytas visai ne taip, kaip romėniškoje skaičiavimo sistemoje (t.y., ne kaip 10-1). Ir ne todėl, kad šiame kalendoriuje skaičių ženklams nebūtų taikomas atimties principas (prisiminkime skaičių 4). Skaičius 9 taip pat užrašomas ir ne kaip $5 + 4$ (neužmirškime, kad romėnams „penki“ buvo mazginis skaičius). Tad šiuose skaičių ženkluose negalima išvelgti penktainės skaičiavimo sistemos elementų, kurie taip yra būdingi romėniškajai numeracijai. Kur kas akivaizdesnis būtų čia grupavimas po šešis, kurio šaknys galėjo būti mūsų protėvių turėtame „trijų ritme“ (plačiau apie jį žiūrėkite [5]). Tad jei romėnų skaitmenys ir buvo perimti, tai šitai buvo padaryta ne mechaniškai – skaičių sudarymo būdas yra originalus. Skaičių jungimo būdas, o ne patys skaitmenys yra svarbiausia skaičiavimo sistemoje. Tad visai tikėtina, kad šiame kalendoriuje buvo pavartoti senovės lietuvių skaitmenys, kurie buvo sudėtinė lietuvių skaičiavimo sistemos dalis.

LITERATŪRA

- [1] М. Гусев, Древний литовский календарь, *Известия имп. археологического общества*, 5 (5) (1865), 335–353 (Yra atskiras atspaudas).
- [2] P. Dundulienė, *Lietuvių liaudies kosmologija*, Vilnius, 1988.
- [3] И. Н. Веселовский, Некоторые замечания переводчика Б. Л. Ван дер Варден. *Пробуждающаяся наука. Математика Древнего Египта, Вавилона и Греции*, М., 1959.
- [4] M. Gimbutienė, Senųjų europiečių raštas, *Mokslas ir gyvenimas*, 5 (1985), 29–31.
- [5] A. Baltrūnas, Kodėl savaitėje septynios dienos?, *Mokslas ir gyvenimas*, 12 (1991), 22–23.
- [6] A. Baltrūnas, Ar turėjome savo skaitmenis?, *Tiesa*, 1986, spalio 26; žr. taip pat A. Baltrūnas. Nuo nulio iki ... V. Šviesa, (1991),

„The Ancient Lithuanian Calendar” by M. Gusev

A. Baltrūnas

The symbols of number in the ancient Lithuanian Calendar described by M. Gusev were investigated in this paper. It is proved that these symbols are original.